

**THE REBELLIOUS RIGHT TO THE CITY,
OR HOW THE URBAN CRISIS STRUCTURES SOCIAL RELATIONS
AND CHANGES URBAN SPACE. BOOK REVIEW: Harvi, Devid. (2021). *Buntivni mista.*
Vid prava na misto do mis'koi revoliutsii [from Ukr.: Rebel Cities:
From the Right to the City to the Urban Revolution]. Kyiv: Meduza**

Yevhen Rachkov

V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0002-8506-0162

This review is available in Ukrainian only.

**БУНТІВНЕ ПРАВО НА МІСТО,
АБО ЯК УРБАНІСТИЧНА КРИЗА СТРУКТУРУЄ СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ
ТА ЗМІНЮЄ МІСЬКИЙ ПРОСТІР. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: Гарві, Девід. (2021).
Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції. Київ: Медуза**

Євген Рачков

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-8506-0162

Місто гетерогенне за своєю природою, у ньому мешкають представники багатьох расових, етнічних, релігійних, культурних та інших груп, що, зрештою, утворюють диференційовані міські спільноти. Між цими спільнотами виникають почасти доволі складні відносини, що, зокрема, визначаються категоріями просторової справедливості та просторової ідентичності. Міські спільноти висувають певні права на місто, які включають як право приватної власності, так і право колективно розпоряджатися «міським спільним». Важливим завданням залишається врахування в умовах все активнішої урбанізації запитів і потреб різних міських спільнот, щоби не допустити домінування інтересів однієї міської групи над іншою. Як найкраще врахувати потреби міських спільнот? Як узгодити в одному міському просторі ціннісні орієнтири різних груп мешканців міста? На ці та інші питання намагається знайти відповіді економічний географ та антрополог Девід Гарві у своїй праці «Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції» (Harvi 2021).

Слід відзначити, що останнім часом з'являється чимало перекладів українською мовою досліджень, що їх загалом позитивно оцінили зарубіжні науковці. Переважно

такі дослідження присвячені містам Північної Америки та Західної Європи (наприклад, це праці Джейн Джейкобз, Річарда Флориди, Йена Гела, Девіда Гарві та ін.), водночас окреслені в них проблеми стають все більш актуальними для розвитку українських міст. Пояснення цьому можна знайти в складнощах переходу міст на пострадянському просторі до нових напрямів і форм розвитку. Слід також враховувати стрімке збільшення в Україні протягом останніх десятиліть міських ініціатив і рухів, яким часто не вистачає практичного досвіду й теоретичних знань, що зумовлює доволі великий попит на різноманітні міські дослідження. Крім того, починаючи від 2000-х років, в українських університетах з'явилося чимало програм з міських студій, що, зрештою, також посприяло затребуваності високоякісної наукової літератури про міста. Вочевидь, в умовах російської військової агресії проти України та запеклих дискусій навколо планів відбудови українських міст, що зазнали руйнувань, попит на такі перекладені праці лише зростатиме. Безперечно, відновлення й подальший розвиток українських міст потребують участі досвідчених фахівців, а також теоретичних знань і практичних навичок. Має бути чітке розуміння, що і як робити, зокрема, щодо організації соціальних відносин та трансформації міського простору. Певно, для якісної зміни українських міст можуть бути корисні різноманітні міські дослідження, що послуговуються різною методологією та висувають подекуди специфічні пропозиції щодо розв'язання нагальних міських проблем.

Власне, книгу Девіда Гарві «Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції» було надруковано англійською мовою ще 2012 року (Harvey 2012), проте її переклад українською з'явився нещодавно. Його було здійснено завдяки програмі підтримки перекладів імені Пауля Целана за фінансування Інституту гуманітарних наук (Відень) та ERSTE Foundation (Відень), а наклад перекладу видано за підтримки Фонду імені Гайнріха Бюлля (Бюро Київ – Україна). У передмові до українського видання зазначено, що книга стала результатом узагальнення багаторічної роботи Девіда Гарві (Harvi 2021: 7). Основні ідеї, викладені в цій праці, краще зрозумілі в контексті інших досліджень автора. Девід Гарві відомий своїм міждисциплінарним підходом, що поєднує марксистську політекономію та соціальну географію. Невипадково ключове поняття книги – «право на місто» – дослідник використовує насамперед у розумінні радикальної критики капіталістичної урбанізації. Гарві звертає увагу на те, що капіталістичний розвиток не лише несправедливо структурує соціальні відносини, а докорінно змінює простір на різних рівнях – глобальному, регіональному, міському. Крім того, на його думку, соціальне та просторове в містах нерозривно пов'язані.

Книга складається з двох частин: «Право на місто» та «Бунтівні міста». Основою праці послуговували раніше опубліковані авторські есеї та статті, дещо перероблені й доповненні (Harvi 2021: 268). Окрему увагу слід звернути на методологічні засади цієї праці. Загалом у книзі Девід Гарві поєднує принципи критичної міської соціології та неомарксистського підходу. Дослідник, апелюючи до марксистської політекономії, наголошує на наявності залежності між зростанням капіталістичного виробництва та стрімкою урбанізацією, що стала глобальною тенденцією:

«Але щоб створити додаткову вартість, капіталісти мають виробити додатковий продукт. Це означає, що капіталізм постійно виробляє додатковий продукт, якого вимагає урбанізація. І навпаки. Капіталізм потребує урбанізації для поглинання додаткового продукту, який він постійно виробляє» (Harvi 2021: 35–36).

Автор пов'язує соціально-політичну структуру сучасних міст, цикли розвитку ринкової економіки та політичні концепції міських просторів. Наприклад, для нього міський простір подібний до будь-якого іншого товару в розумінні марксистської політекономії. Відповідно за творенням і трансформацією міського простору приховані доволі складні соціальні відносини. Дослідник безжально критикує принципи стрімкої урбанізації та умови творення сучасного міського життя. Попри те, що сьогодні марксистську політекономію навряд чи можна вважати популярною серед дослідників (радше, навпаки, можна помітити критику цього підходу як теоретично незграбного, атавістичного, політично застарілого тощо), Девід Гарві, послуговуючись саме цією методологією, намагається виявити ті прогалини, які оминають, зокрема, теорії модернізації та глобалізації. Крім того, він послідовно критикує прихильників неоліберальних підходів за їхні переконання, що урбанізація сприятиме формуванню сучасного ринкового світу – більш вільного, безпечного й заможного. Втім, прихильність дослідника до марксистської політекономії не можна назвати цілковитою. Наголошуючи на перевагах цього підходу, він також відзначає й певні недоліки (Harvi 2021: 81–82). Зокрема, за принципами політекономії, аналіз наявного капіталістичного суспільства вимагає діалектичного поєднання універсальних, загальних, конкретних та інших аспектів його існування. Тому аналіз криз капіталізму потребує більш системного підходу, а ізольоване використання поодиноких теорій (навіть якщо це економічна теорія Карла Маркса) не здатне пояснити всю складність цих процесів, а тому навряд чи є ефективним.

Також Девід Гарві активно послуговується концептом «право на місто», що, як уже зазначено, ключовий у рецензованій книзі. Власне концепт з'явився в період 1960-х років завдяки соціологу та філософу Анрі Лефевру (Lefebvre 1968), який наголошував на революційному праві на місто, що здобувається шляхом протесту. Боротьба за право на місто постає як пошук ключового значення міста. Слід відзначити, що з часом концепт Анрі Лефевра, по-перше, зазнав відчутної еволюції – від «права на місто» через «право на повсякдення в місті» до «права на виробництво простору» (Harvi 2021: 26–27), а по-друге, отримав цілком неочікуване застосування, опосередковано посприявши формуванню політичних і культурних вимог різноманітних міських рухів (Harvi 2021: 20–21).

Загалом Девід Гарві робить чимало для розширення Лефеврової тези. Фундаментальна відмінність між поглядами обох дослідників полягає в тому, що концепція Анрі Лефевра ґрунтується на марксистській філософії, тоді як погляди Девіда Гарві емпірично основані на марксистській політекономії. Відповідно Девід Гарві відзначає:

Право на місто є, отже, більш ніж правом на індивідуальний чи груповий доступ до ресурсів, що їх втілює місто, – це право змінювати й перевинаходити місто згідно з власними прагненнями. До того ж це радше колективне, а не

індивідуальне право, адже перевинайдення міста неодмінно залежить від того, як колективна влада контролює процес урбанізації. (Harvi 2021: 34)

За визначенням Девіда Гарві, «право на місто» як колективне право обов'язково починається з критичного усвідомлення міської структурної нерівності та включає соціальну боротьбу за привласнення міських просторів. Боротьба за «право на місто» – це обстоювання конкретних прав, наприклад, права на житло, мобільність, громадянство, участь, міську природу, відпочинок і дозвілля тощо. Невипадково концепт «право на місто» набуває неабиякої актуальності в межах сучасних міських конфліктів і політичної боротьби, зокрема щодо прав іммігрантів та різноманітних міських меншин.

Концепт «право на місто», власне, як і саме місто, у рецензованій книзі постають переважно як просторовий фрейм, у межах якого автор розкриває свої ідеї щодо кризи капіталізму та можливих напрямів і форм його трансформації. Автор критикує неоліберальні класові стратегії суспільного відтворення. Наприклад, зазначає, що неоліберальна політика прихильна до адміністративної децентралізації та максимізації місцевої автономії. Проте, на думку дослідника, саме ці два чинники є основними знаряддями породження ще більшої нерівності в містах (Harvi 2021: 150–151).

Право на місто може розглядатися з кількох перспектив, у книзі перевагу віддано революційному погляду. Девід Гарві закликає сприймати право на місто не як право на те, що вже існує, а як право здобувати й відбудовувати місто як соціалістичний політичний орган, що «викорінює бідність і соціальну нерівність та зцілює рани згубної екологічної деградації» (Harvi 2021: 231). Тобто обстоювання права на місто, на думку Гарві, має повернути місто на боротьбу проти капіталізму, сприяти розбудові загальноміського антикапіталістичного руху, що, як зазначає автор, «має відкрити шлях для загальнолюдського процвітання без обмежень класового панування і товарно-ринкових устремлінь» (Harvi 2021: 254).

Вочевидь, у рецензованій книзі Девід Гарві намагається досягти кількох цілей. Насамперед автор прагне критично проаналізувати поточну кризу урбанізму та стан неоліберального капіталізму. Невипадково він наголошує на тісному зв'язку між капіталом та урбанізацією, яка залишається «ключовим засобом поглинання надлишку капіталу та робочої сили» (Harvi 2021: 89). Крім того, дослідник намагається розробити стратегію розвитку антикапіталістичного руху. Висловлені в книзі роздуми спрямовані проти капіталістичної ідеології та приватної власності на місто, зокрема, на міські простори. На думку автора, наявні антикапіталістичні рухи мають переосмислити минулі та сучасні антикапіталістичні стратегії, сфокусувавшись на розв'язанні кількох ключових проблем:

- 1) подолати матеріальне зубожіння більшості населення світу;
- 2) впоратися з неконтрольованим погіршенням стану довкілля та екологічних змін;
- 3) знайти альтернативу закону нескінченного накопичення капіталу та неухильного капіталістичного зростання (Harvi 2021: 215–216).

Попри назву, рецензована книга являє собою не феноменологічне дослідження «бунтівних міст», а аналіз економічних, соціальних, політичних та інших протиріч неоліберального капіталізму. Невипадково Девід Гарві так багато уваги приділяє різноманітним фінансовим кризам («глибинним кризам капіталізму», що призводять до ще більшого витіснення, нерівності та сегрегації), причини яких він, зокрема, знаходить у кризі ринку нерухомості (криза неплатежів і виселень) та нестримному міському розвитку. Дослідник звертає увагу на процес фінансіалізації, тобто посилення впливу фінансових інституцій на розвиток міста. Наприклад, він відзначає, що створення нового житла в місті має на меті не забезпечити потреби його мешканців, а повинно передусім задовольнити постійну необхідність в інвестуванні капіталу. За цих умов міський розвиток стає заручником і побічним симптомом функціонування фінансових ринків. Міський простір і житло перетворюються на фінансові активи, а не на спільне благо. Зрештою, це призводить до поглиблення житлових нерівностей, а місто перетворюється на майданчик для конкуренції забудовників (Harvi 2021: 10–11). Відповідно міста радикально змінюються в інтересах капіталу, а міська влада все частіше поводить себе як бізнес і прагне стимулювати економічне зростання замість того, щоби забезпечувати мешканців соціальними послугами. На думку дослідника, міста стали жертвами надмірного накопичення капіталу та нескінченного міського зростання. Своєю чергою *міськість* також перетворилася на продукт капіталізму, позбавленого, здавалося би, традиційної здатності до інтеграції та соціальної солідарності, що становить основу «права на місто».

Нову кризу урбанізму автор розглядає як глобальне явище (Harvi 2021: 45), що характерне для кожного регіону світу, навіть за наявності локальних соціальних і просторових відмінностей. Радикальне розширення процесу урбанізації супроводжується всілякими розколами, незахищеністю та нерівномірним географічним розвитком (Harvi 2021: 61). Крім того, воно призводить до значної трансформації стилю життя, характерними складниками якого можна вважати зростання споживацтва, утвердження економіки спектаклю тощо (Harvi 2021: 49). Одним з прикладів, який наводить автор, є субурбанізація у США після Другої світової війни, що не лише спричинила трансформацію міської інфраструктури, але також до творення нового способу та стилю міського життя. На думку автора, субурбанізація призвела до ослаблення найбільших міст і позбавила їх основи сталого економічного розвитку, що, своєю чергою, зумовило так звану «міську кризу» 1960-х років із хвилею повстань меншин (переважно афроамериканців), які мешкали досить щільно в центральних частинах американських міст та яким було відмовлено в доступі до нового добробуту (Harvi 2021: 42–43). Криза спонукала маргіналізоване, виключене та бунтівне міське населення до вироблення власних типів політичної поведінки, починаючи від кінця 1960-х років (Harvi 2021: 120). Схожі процеси зараз відбуваються в країнах, що активно розвиваються: «Цей переки міського розвитку на лінії класового розколу насправді є глобальною проблемою, що постає в Індії та численних містах по всьому світу, де можна спостерігати одночасне скупчення маргіналізованого населення на тлі сучасної урбанізації та споживацтва дедалі заможнішої меншості». Однією з головних політичних проблем, на думку автора, постає питання, як чинити з

цими «бідними, безправними та виключеними працівниками», які становлять переважну більшість населення великих сучасних міст (Harvi 2021: 121).

Головними локаціями «політичної, соціальної та класової боротьби» Девід Гарві називає місто й процес урбанізації, що породжує місто (Harvi 2021: 125). На думку дослідника, дух протесту та повстання проходить крізь міську мережу, але часто виходить за її межі. Глобальна міська мережа має багато політичних можливостей, які прогресивні рухи чомусь не використовують (Harvi 2021: 198–199). Девід Гарві наводить стислий огляд політичних рухів у містах по всьому світу, починаючи від кінця XVIII століття, та звертає увагу на деякі характеристики міського середовища, що можуть бути сприятливими для бунтівних процесів, як-от центральні площі міст (Harvi 2021: 197–199). Невипадково, зазначає дослідник, політична влада прагне організовувати міські інфраструктури та життя міст з огляду на можливість контролювати бунтівне населення. Відповідно відбувається виокремлення чітких кордонів між елітними районами та бідними міськими кварталами, життя в яких, вочевидь, регулюється по-різному (Harvi 2021: 200). Відповідно фізичне та соціальне перепланування та територіальна організація цих місць стає зброєю в політичній боротьбі (Harvi 2021: 201). Дослідник фіксує ознаки бунту проти сучасного процесу урбанізації (наприклад, системні заворушення в Китаї та Індії, громадянські війни в Африці, заколоти в Латинській Америці, автономістські рухи тощо). Водночас зазначає, що ці прояви бунту доволі розрізнені, більшість із них не мають між собою жодного зв'язку. Об'єднавчим елементом, на думку дослідника, могло би постати гасло «право на місто» (Harvi 2021: 61–62).

Девід Гарві наголошує на класовому характері дискримінації в місті. Навіть більше, на думку дослідника, відмінності за ґендером, расою, етносом, релігією та культурою часто глибоко вкорінені в соціальну тканину міського простору (Harvi 2021: 224). Автор розмірковує над способами самоорганізації, які дозволили би спільнотам відвойовувати міста та спільні простори. Як приклад він наводить дискусії навколо реконструкції Берліна після об'єднання Німеччини. Дослідник зазначає, що це місто претендує на унікальність як своєрідний посередник між Сходом і Заходом. На цьому тлі відбувається битва за ідентичність у контексті пошуку колективного символічного капіталу, важливими складниками якого є колективна пам'ять, міфологія, історія, культура, естетика й традиції. Власне, тому спроби переосмислення архітектури Берліна XVIII – XIX століть стало питанням не лише естетичних уподобань еліт, а охопило низку інших сенсів, пов'язаних із колективною пам'яттю, монументальністю, історичними міськими нарративами, місцевою політичною ідентичністю тощо. Крім того, важливим завданням залишається врахування внеску представників різних національностей у розвиток міста протягом різного історичного часу (Harvi 2021: 185–186, 187).

Загалом колективний символічний капітал міст характеризується особливими відмінними ознаками (як-от унікальність, автентичність, особливість, своєрідність тощо) та спирається на історичні нарративи, інтерпретації та сенси колективних спогадів, означення культурних практик тощо. Колективний символічний капітал міст є справою переважно імпорту (накопичення зазначених вище відмінних ознак) та

надає містам значних економічних переваг. Дослідник зазначає, що для багатьох міст завдання підвищити свій символічний капітал та збільшити відмінні ознаки, щоби краще обґрунтувати власні претензії на унікальність та своєрідність, стає справжнім викликом. Вирішенням може бути цілеспрямована та планомірна політика брендингу міст, що стало великим бізнесом. Наприклад, особлива атмосфера та привабливість міста, безперечно, є колективним продуктом його мешканців, але привласнюється капіталом, зокрема, через торгівлю туристичними послугами (Harvi 2021: 136–137). У межах брендингу особлива увага приділяється місцевій історії і традиціям, маркетингу мистецьких досягнень і архітектурної спадщини міст, прикметним ознакам стилю міського життя, що підкріплені відповідними культурними та спортивними заходами (Harvi 2021: 180–182). Водночас накопичення містами колективного символічного капіталу часто має зворотній наслідок, коли замість розвитку своєрідних неповторних якостей міст відбувається певна їхня уніфікація: міська забудова стандартизується, міжнародні мережі магазинів витісняють місцеві крамниці, джентрифікація спричиняє переселення корінних містян і руйнування старої тканини міста тощо. Девід Гарві наголошує, що все це може призвести до так званої «діснефікації» (Harvi 2021: 182–183), коли штучно створений образ міста здається набагато привабливішим за «справжнє» місто, зрештою, між такими поглядами на місто відбувається справжнє протистояння як на рівні символічного, так і фізичного його просторів.

Важливим залишається питання, хто саме має одержувати найбільший зиск від накопичення колективного символічного капіталу або ж чиї економічні, соціальні, політичні та культурні інтереси мають стати пріоритетними? Девід Гарві відзначає, що на цьому ґрунті на визнання й розширення своїх прав почали претендувати різноманітні рухи міських кварталів, які, зрештою, ствердили свою політичну присутність в містах (Harvi 2021: 184). Особливо це помітно в середовищі маргіналізованих мешканців, які опанували нові форми політичної солідарності. Результатом таких дій стало «вироблення народом нового міського спільного, накопичення колективного символічного капіталу, мобілізація колективної пам'яті і міфології та звернення до особливих культурних традицій» (Harvi 2021: 185).

Девід Гарві розглядає кожне місто як простір потенційного конфлікту (класового, гендерного, етнічного, культурного тощо). Послугуючись логікою розмірковувань дослідника, можна зробити висновок, що саме міста збільшують нерівність і поглиблюють сегрегацію, і відповідно саме тут виникають численні соціальні рухи та громадські ініціативи щодо обстоювання своїх громадянських прав, захисту довкілля, історичної спадщини тощо. Уже відзначалося, що Девід Гарві називає «право на місто» класово зумовленою політичною вимогою, не ексклюзивним правом індивіда чи групи, а інклюзивним цілеспрямованим колективним правом. Бунтівне право на місто, отже, є повстанням проти міських практик, породжених урбанізацією капіталу та неоліберальною ідеологією, яка виправдовує панування капіталістичного класу над міськими процесами. Це домінування стосується як контролю за виробництвом міського простору, так і приватизації суспільних благ, тобто публічних міських просторів. Одним із важливих питань книги є здатність міських суспільних рухів відігравати конструктивну роль у боротьбі з капіталом. На думку дослідника, позбавлення «права на місто» сотень мільйонів людей обов'язково

приведе до повстань, оскільки «право на місто» є також правом на повстання або ж на міську революцію.

У боротьбі за місто центральною стає боротьба за спільні простори, які капіталізм повсякчас намагається комерціалізувати. Міська політика могла би покращити простір, створити райони спільного, однак наявні соціальні, правові та економічні механізми й надалі породжують виключення, нерівність і несправедливість. Девід Гарві закликає до радикально демократичного міста, до більш справедливих просторів. Він критикує процес, коли простір стає товаром, а доцільність розміщення чогось у цьому просторі вирішується лише за наявності прибутковості. Натомість дослідник розуміє простір як щось соціальне, що має ідеологічні та політичні виміри. Відповідно простір міста більше не є інтегрованим, а являє собою розмаїття розділених соціальних просторів і локацій (Harvi 2021: 230). Простір міста – це вже не географічне чи фізичне поняття, а поняття, що належить до галузей соціології та географії людини; це вже не топос, а гетеротопія. Основою міських режимів постають локально-глобальні відносини й так звана «діалектика простору й місця» (space-place dialectics) (Harvi 2021: 176–177). Така різноманітність економічно, соціально та політично створених просторів, кордонів і місць породжує нове розуміння міського життя, але також завдяки своїй глибоко стратифікованій природі нове розуміння міських конфліктів і боротьби за «право на місто».

Альтернативою конфлікту Девід Гарві визначає інклюзивне місто, яке безпосередньо враховує потреби різних міських спільнот та забезпечує рівний доступ до влади, природних ресурсів, а також расову, етнічну, релігійну, культурну та іншу рівність. Важливим у цьому контексті стає забезпечення міських спільнот правом на культурне життя (мається на увазі живопис, театр, музика, кінематограф, архітектура, а також стилі життя, культурна спадщина, колективні спогади, афективні спільноти), що також є формою спільного, хоча й перетворилося на своєрідний товар (Harvi 2021: 159–160). Дослідник наголошує на гетерогенній природі міста, його динамічному розвитку та когерентності:

Місто – це той простір, де люди різних верств і класів змішуються, не без неохоти й антагонізмів, щоб створювати спільне, хоча й постійно мінливе та плінне життя. (Harvi 2021: 126)

Автор підкреслює, що у фокусі багатьох дослідників перебувають питання спільності цього життя. Крім того, останнім часом все більше дослідників фокусуються на тому, що спільне в місті було втрачено:

... це відображає, здавалося б, глибокі наслідки недавньої хвилі приватизації, обгороджування, контролю за простором, поліцейських практик і нагляду за якістю міського життя загалом і зокрема за можливістю створення або ж перешкоджання новим формам суспільних відносин (нового спільного) у рамках міських процесів... (Harvi 2021: 126)

Попри те, що Девід Гарві наголошує на хиткості наявних капіталістичних моделей урбанізації («майбутнє капіталізму буде жажливим») та пропонує зосередити увагу на альтернативних формах урбанізації (Harvi 2021: 124–125), все ж він підкреслює, що «соціалізм в окремому місті – не життєздатний концепт». Дослідник

зазначає, що, хоча в містах найбільше сконцентровано умов як для виробництва та привласнення монопольних рент (як з погляду фізичних інвестицій, так і культурних рухів), розвиток соціалістичної альтернативи буде можливим лише у разі відкриття міського простору для політичного мислення і дії, що спиратимуться на міські цінності автентичності, локальності, історію, культуру, колективну пам'ять і традиції (Harvi 2021: 193–194).

Девід Гарві вбачає надію на краще майбутнє міст в активній громадянській позиції, яка з'являється в бідних районах та набуває різних форм: асоціації та рухи, соціальні та кооперативні економіки, кампанії підзвітності та народні ініціативи. Створення міста й формування громадянства можливі лише за умови дотримання певної етики вироблення та використання міського спільного. Така етика має передбачати право на співіснування, різноманітність і визнання інших. Урбанізм має наближати міста до гармонійного співіснування різноманітних груп населення. Щоби забезпечити дотримання прав усіх громадян, суспільні блага повинні бути спільними та перебувати під загальним громадським контролем. Своєю чергою, міське планування, житло, інфраструктура повинні враховувати інтереси всіх соціальних верств. Водночас Девід Гарві зазначає, що популярні в середовищі лівих ідеї радикальної демократії та управління спільним навряд чи можна втілити в масштабах великих міст (Harvi 2021: 212). Так само, на думку дослідника, недоцільно ставити питання ґендеру, расизму, антиколоніалізму чи належності до корінних народів як пріоритетний або виключний намір антикапіталістичної політики, а також зводити ці питання до формату всеохопної організаційної теорії. Більш коректно говорити про існування набору інтуїтивних і гнучких практик (Harvi 2021: 213).

Власне право на місто співвідноситься з ідеєю, згідно з якою місто виникає і розвивається завдяки людям, їхній щоденній праці, буденним практикам, спільному, що створюється колективно мешканцями міста. Місто творять практики, що реалізуються в різних міських просторах, навіть якщо ці простори зазнають обгороджування, соціального контролю та привласнення державою або приватним сектором. Девід Гарві наголошує, що існує принципова відмінність між, з одного боку, суспільними територіями та суспільними благами (такими як каналізація, охорона здоров'я, освіта, міський благоустрій тощо), а з другого боку, спільним. Суспільні простори та суспільні блага є справою державного управління, проте такі простори та блага не обов'язково творять спільне. Щоби вони справді стали спільним, необхідна політична дія з боку містян для отримання та, зрештою, привласнення цих благ (Harvi 2021: 134–135). Водночас цілком очевидно, що в сучасних умовах (та особливо в країнах, що розвиваються) лише частина містян може повною мірою реалізовувати це право. Дослідник зазначає, що боротьба за те, як регулювати творення та доступ до суспільного простору й суспільних благ велася завжди і триває до сьогодні. Він пропонує тлумачити спільне «не як щось особливе, активи або навіть соціальний процес, а як нестабільний і пластичний соціальний зв'язок між певною самовизначеною соціальною групою й тими аспектами її фактично наявного або ще не створеного соціального та/або фізичного середовища, що вважаються вирішальними для її життя та функціонування» (Harvi 2021: 135–136). Загалом дослідник наголошує на існуванні соціальної практики успільнення, що породжує

соціальні відносини зі спільним, використання якого належить або виключній соціальній групі, або частково чи повністю відкрите для всіх без винятку. Зрештою, чимало соціальних груп із різних причин прагнуть брати участь у практиках успільнення (Harvi 2021: 136).

Вочевидь, книга Девіда Гарві присвячена вельми актуальним проблемам і містить чимало цікавих тверджень, утім, на наш погляд, не позбавлена певних недоліків. Насамперед, слід відзначити, що автору навряд чи вдалося віднайти більш-менш конкретні відповіді на поставлені на початку праці та в обох розділах питання. Здається, після прочитання книги з'являється ще більше запитань щодо кризи урбанізму та становища неоліберального капіталізму. Наприклад, дослідник послідовно обстоює революційну стратегію колективного «права на місто» як права на формування певної влади над процесами урбанізації, над способами, завдяки яким творяться сучасні міста. Водночас залишається практично без відповіді питання щодо можливих наслідків та переваг власне революційного шляху боротьби за «право на місто» та причин, чому еволюційна стратегія не може бути застосована на сучасному етапі, а тому є нерелевантною. Вочевидь, обрані для дослідження кейси, що їх аналізує автор, загалом показові, проте почасти недостатні, щоби переконати в безальтернативності пропонованої автором стратегії боротьби за колективне «право на місто». Крім того, постає чимало запитань щодо обраної методології дослідження. Подекуди виникає враження, що книга є радше своєрідним політичним маніфестом, що спирається на наукову теорію марксистської політекономії та соціальної географії. Основна увага в книзі прикута до класової боротьби маргіналізованих груп, яка, на думку дослідника, матиме вирішальне значення для подолання сучасної кризи. Водночас замало уваги приділено потенціалу так званих «меганетрів» (що динамічно зростають, особливо в країнах, що розвиваються) у боротьбі за привласнення міських просторів та соціальну справедливість. Також бракує аналізу стратегій поведінки середнього класу (зокрема, потенціалу так званого «креативного класу»), що зазнає неабияких змін в умовах сучасної кризи урбанізму. Все ж основний недолік рецензованої книги полягає в наявності прогалини між презентованими в книзі ідеями та практичними порадами щодо їх втілення, насамперед на рівні конкретних вказівок щодо трансформації міської політики та розвитку міських рухів.

Отже, книга «Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції» є певним підсумком попередніх теоретичних роздумів Девіда Гарві. Автор розглядає урбанізацію як класовий феномен і закликає «діяти принципово й радикально» (Harvi 2021: 35). Книга є теоретичним внеском у боротьбу за соціальну справедливість у містах і спробою віднайти альтернативу неоліберальному капіталізму та новітній кризі урбанізму. Автор порушує важливі питання щодо взаємозв'язку між розвитком міст та капіталізмом, а також окреслює дискусійне поле щодо місця міських рухів у сучасній боротьбі за «право на місто». Дослідник закликає припинити творити руйнівні форми урбанізації, що сприяють безперервному накопиченню капіталу (Harvi 2021: 231). Альтернативу наявній стратегії урбанізму він вбачає у відході від неоліберальної політичної системи та радикальній зміні способу організації виробництва, а також розподілу та споживання в містах. Дослідник наголошує, що міста сьогодні стали місцями втілення неоліберальних політик, спекулятивних будівельних бумів,

погіршення якості довкілля, приватизації міського простору через відгородження та комерціалізацію тощо. На його думку, міста перетворилися на епіцентри нерівності та несправедливості, а міські спільноти стали ще більш розрізненими та розділеними.

Безперечно, книга Девіда Гарві «Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції» порушує актуальні, але водночас контроверсійні питання щодо можливих напрямів і форм розвитку міст, а тому має бути цікавою як для академічної спільноти, так і для широкого читацького загалу.

Bibliography:

Harvey, David. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, New York: Verso.

Harvi, Devid. (2021). *Buntivni mista. Vid prava na misto do mis'koi revoliutsii* [from Ukr.: Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution]. Kyiv: Meduza.

Lefebvre, Henri. (1968). *La droit à la ville*. Paris: Anthropos.